

ĒRĢEĻES UN TO BŪVĒTĀJI VIDZEMES BAZNĪCĀS 18. GADSIMTĀ

Ieva Pauloviča

Raksts veltīts līdz šim mazpētītai tēmai Latvijas mūzikas vēsturē – ērģelpozitīviem Vidzemes baznīcās. Lai arī dažos dievnamos ērģeles bija iegādātas jau 16. gadsimta beigās, plašāka ērģeļu būve un arī to iegāde Vidzemē faktiski sākas 18. gadsimta otrajā pusē, kad vispārējie vēsturiskie un ekonomiskie apstākļi bija labvēlīgāki straujākai pilsētu un lauku draudžu attīstībai. 18. gadsimta beigās apmēram trešā daļa no visām Vidzemes draudzēm varēja lepoties ar saviem ērģelpozitīviem un ērģelniekiem, kuri lielākoties veica arī skolmeistara pienākumus. Rakstā atspoguļotas gan zināmas, gan aizmirstas, gan arī jaunatklātas ziņas par ērģelpozitīviem Vidzemes baznīcās, kā arī par ērģelbūvētājiem, kuri būvēja, pārdeva vai arī remontēja šos mūzikas instrumentus.

Atslēgvārdi: ērģeles, ērģelbūvētāji, baznīca un tās interjers, Vidzeme, 18. gadsimts

Keywords: organ, organ builders, church and its interior, Vidzeme (historical Livland), the 18th century

Ziņas par ērģelēm Vidzemes dievnamos laikposmā no 16. gadsimta līdz 19. gadsimta sākumam Latvijas mūzikas historiogrāfijā un publikācijās par luterāņu baznīcām joprojām vēl ir skopas. Tāpēc šī raksta uzdevums ir atspoguļot arhivālījās atrodamās ziņas par ērģelēm un to būvētājiem, sākot ar 1721. gadu, kad oficiāli noslēdzās Lielais Ziemeļu karš, un beidzot ar 19. gadsimta sākumu.

Galvenā uzmanība ir veltīta Vidzemes¹ latviešu daļai, izslēdzot Rīgu un tās patrimoniālo apgabalu. Materiālus par 16.–18. gadsimta ērģelēm, ērģelbūvētājiem un ērģelniekiem Rīgā daudz un plaši ir pētījusi muzikoloģe Zane Gailīte (1952–2019) savā monogrāfijā *Par Rīgas mūziku un kumēdiņu spēli* (2003). Savukārt šajā autorrakstā uzmanība pievērsta tām Vidzemes mazpilsētu un lauku draudzēm, kas dievkalpojumu vajadzībām varēja iegādāties ērģeles un algot ērģelniekus.

Pētījuma pamatā ir Latvijas Valsts vēstures arhīvā pieejamie npublicēto pirmavotu krājumi. Raksta tapšanā izmantotas šādas galvenās avotu grupas:

1. Draudžu vizitāciju protokoli, kuros var atrast aktuālos baznīcas inventāra sarakstus konkrētā gadā, tajā skaitā arī informāciju par ērģelēm.

1 Pēc Rīgas kapitulācijas 1710. gada jūlijā Krievijas cars Pēteris I (*Peter I; Pētr I*, 1672–1725) iekarotajās teritorijās steidza veikt administratīvos pārkārtojumus, un ar 1713. gada 28. jūlija cara ukazu tika izveidota Rīgas guberņa. Laika gaitā notika vēl citas administratīvās izmaiņas, un Rīgas guberņu vienlaikus sāka dēvēt arī par Vidzemes guberņu. Abi nosaukumi tika izmantoti kā sinonīmi. Oficiāli Rīgas guberņa kā Vidzemes guberņa tika nodēvēta vien 1796. gadā (Jakovļeva un Mieriņa 1999: 138–144). Turpmāk rakstā izmantots vienkāršotais teritorijas nosaukums – Vidzeme.

2. Draudžu izdevumu un ienākumu pārskati, naudas izmaksas kvītis, kurās cita starpā atspoguļoti ērģeļu iegādes vai apkopes izdevumi, kā arī mūzikas instrumentu remontētāju vārdi.
3. Draudžu metriku grāmatas ar ziņām par dzimušajiem, mirušajiem un kristītajiem ļaudīm. Nereti šajos sējumos var atrast arī mācītāju ierakstus par draudzes dzīvi, par baznīcas remontdarbiem un citiem saimnieciskiem jautājumiem, tajā skaitā arī par ērģeļu iegādi vai dāvinājumu. Liela daļa no šīm piezīmēm ir publicēta Laumas Slokas (1891–1960) sastādītajā trīs sējumu izdevumā *Vidzemes draudžu hronikas* (Sloka 1925–1927). Jāņem vērā tas, ka ir vairāki oriģinālavota fragmenti, kas nezināmu iemeslu dēļ netika publicēti iepriekšminētajā izdevumā, līdz ar to “pazaudējis” būtiskas ziņas arī par ērģeļu iegādi noteiktā draudzē². Taču, no otras puses, Laumas Slokas sastādītos avotu izdevumus ir vērts izmantot, jo īpaši tamdēļ, ka dažas draudžu metriku grāmatas, kas bija pieejamas viņai kā pētniecei, mūsdienās ir zudušas³.
4. Pilsētu un muižu dvēseļu revīziju dokumenti, kuros var atrast ziņas par ērģeļbūvētājiem, viņu vecumu un nereti arī par viņu dzimto pusi.

Visu šo avotu būtiskākais trūkums – vairākām draudzēm tie ir saglabājušies nepilnā apjomā vai vispār ir zuduši. Tādos gadījumos ir mēģināts iesaistīt citas avotu grupas, lai gūtu apstiprinājumu ērģeļu izmantošanai konkrētā draudzē.

Arhivālījās jauniegūtos faktus papildina 18. gadsimta Rīgas periodika, atrodot tajā dažādus sludinājumus par darba piedāvājumiem vai mūzikas instrumentu būvēšanu. Attiecībā uz citu autoru pētījumiem jāmin vairākas nozīmīgas publikācijas: Ilmas Grauzdiņas (1948–2016) monogrāfija *Tūkstoš mēlēm ērģeles spēlē jeb Grāmata par Latvijas ērģeļu būvētājiem, spēlētājiem, instrumentiem un mūziku* (1987) un iepriekšminētā Zanes Gailītes monogrāfija. Pirmajā gadījumā autore vairāk pievērsusies 19. un 20. gadsimta ērģeļmūzikas kultūrai Latvijā, bet otrajā gadījumā – šai kultūrai Rīgas pilsētā. Nedaudz detalizētāk tieši ērģeļēm uzmanību veltījusi mākslas vēsturniece Elita Grosmane, pētot Kurzemes draudžu baznīcu ērģeļu prospektus dekoratīvās tēlniecības kontekstā⁴. Šīs publikācijas izmantotas galvenokārt papildinformācijas iegūšanai.

Pēdējos 30 gados vairākās Latvijas baznīcās notiek aktīvi ērģeļu restaurācijas darbi, kuru kvalitātei būtisks priekšnoteikums ir šo mūzikas instrumentu pilnvērtīga vēsturiskā izpēte. Ar to rezultātiem var nedaudz iepazīties publiski pieejamajā elektroniskajā vietnē *Latvijas ērģeļu katalogs* (www.orgcat.lv). Lai arī resursu šobrīd vēl nevar uzskatīt par visaptverošu, jāuzteic autoru – ērģelnieka Mikus Dzenīša, ērģeļu restauratora Alvja Melbārža un ērģeļmeistara Kaspara Putriņa – ieguldījums šī kataloga izveidē un pakāpeniskā pilnveidošanā.

2 Piemēram, ziņas par ērģeļu iegādi Nītaures draudzē 1792. gadā (LNA/LVVA 235-3-180: 63), kas nav publicētas Laumas Slokas sastādītajā avotu izdevumā.

3 Piemēram, Rūjienas draudzes oriģinālās metriku grāmatas par laika posmu no 1688. gada līdz 1833. gadam nav saglabājušās, izņemot vienu norakstu (LNA/LVVA 235-5-16), kurā atzīmēti tikai vācu tautības draudzes locekļu kristīšanas, laulību un nāves dati.

4 Piemēram, Grosmane, Elita (2002). *Kurzemes baroka tēlniecība, 1660–1740*. Rīga: Jumava; Grosmane, Elita (1981). *Ventspils koka tēlnieki: 17. gs. otrā puse – 18. gs. sākums*. Rīga: Zinātne.

Šis raksts sniedz tikai nelielu ieskatu tēmā par ērģelēm un ērģelbūvētājiem 18. gadsimta Vidzemes draudzēs, pievēršot uzmanību tām baznīcām, kurās vai nu epizodiski vai visa 18. gadsimta garumā skanējuši ērģelpozitīvi.

Vidzemes baznīcu stāvoklis pēc Lielā Ziemeļu kara (1700–1721)

Lielā Ziemeļu kara beigās, 1721. gadā ar Ništates miera līgumu Vidzemes teritorija tika oficiāli pievienota Krievijas impērijai. Pēc kara, bada un slimību posta Vidzemē dzīve atjaunojās lēnām, iedzīvotāji atgriezās laukos pamazām.

1690. gadā Vidzemē draudžu skaits bijis ap 58 (Adamovičs 1933: 21), savukārt pēc Lielā Ziemeļu kara precīzs baznīcu skaits vēl nebija nosakāms, jo vairākas draudzes, kuras apkalpoja viens mācītājs, uzskatīja par vienu draudzi, vai arī divas baznīcas – galvenā un tās filiāle – bija apvienotas. Ziemeļu kara laikā no 1700. gada līdz 1710. gadam apmēram 30 baznīcas⁵ tika nodedzinātas vai nopostītas tiktāl, ka tajās nebija iespējams noturēt dievkalpojumus (Adamovičs 1933: 56). Ļaudīm nācās pulcēties citās telpās, piemēram, Carnikavā dievkalpojumi notika muižas rijā, bet Liezērē, Tirzā un Opekalnā – krogā. Pārējie dievnami bija pirmssabrukšanas stāvoklī, jo kara gados nebija iespējams tajos veikt nekādus remontdarbus. 1724. gadā jau vismaz 16 dievnami bija labā stāvoklī, un tajos varēja noturēt dievkalpojumus (Adamovičs 1933: 362–364; Kampe 1937: 44)⁶. Pavisam 18. gadsimta pirmajā pusē bija ap 60 latviešu lauku draudžu, bet, ja atsevišķi skaita arī visas filiāles un pievienotās draudzes, tad to skaits sasniedz 77 (Adamovičs 1933: 49, 51, 67).

Jau 18. gadsimta 30. gados dažas spēcīgākās Vidzemes draudzes – Raunā, Valmierā –, tām aktīvi darbojoties, atjaunoja savas baznīcas. Taču kopumā dievnamu stāvoklis sāka uzlaboties, tikai sākot ar gadsimta vidu, kad visā Vidzemes teritorijā notika plašāka dievnamu atjaunošana, pārbūvēšana⁷ vai pat jaunu ēku būvniecība⁸. Šo aktivitāšu veiksmīga norise bija atkarīga no draudzes patronu – tuvējo muižu īpašnieku – labvēlības un ieinteresētības, kā arī no viņu finansiālajām iespējām. Baznīcas atjaunošanai vai draudzes pilnvērtīgākas darbības vajadzībām patrons ziedoja kādu savu zemes gabalu, būvmateriālus, inventāra priekšmetus vai naudu.

5 Aizkrauklē, Alūksnē, Aumeisterē, Ādažos, Carnikavā, Daugavgrīvā, Dolē, Drustos, Dzērbenē, Gaujienā, Jaunpiebalgā, Koknesē, Lejasciemā, Lizumā, Lubānā, Lugažos, Opekalnā, Raunā, Rūjienā, Salaspilī, Skultē (?), Smiltēnē, Tirzā, Trikātā, Valkā, Valmierā, Vecpiebalgā, Viļķenē, Zeltiņos.

6 Allažos, Alojā, Āraišos, Burtniekos, Diķļos, Ērgļos, Jaunpilī (Zaubē), Krimuldā, Lielvārdē, Liepupē, Limbažos, Madlienā, Matišos, Mazsalacā, Suntažos un Vangažos.

7 Rubenē (1740), Mālpilī (1766), Lielvārdē (1747), Drustos un Gulbenē (1750), Palsmanē (1752), Liepkalnē un Vestienā (1767) utt. Vispārīgas ziņas par Vidzemes baznīcu būvvēsturi var lasīt Vitolda Mašnovska sastādītajā četru sējumu enciklopēdijā *Latvijas luterāņu baznīcas: vēsture, arhitektūra, māksla un memoriālā kultūra* (DUE, 2005–2007).

8 Piem., Carnikavā (1728), Garkalnē (1740), Allažos (1758).

Dažādie ērģelpozitīvi Vidzemes dievnamos

Ērģelpozitīvs⁹ ir mazērģeļu grupas mūzikas instruments, kas ir neliels, pārvietojams, pēc izskata līdzīgs harmonijam un bez pedāļa (Grauzdiņa 1987: 22), parasti ar vienu klaviatūru, dažām stabuļu rindām jeb reģistriem (balsīm). Šie instrumenti bija ērti lietojami klusinātu pavadījumu spēlei dievkalpojumos, arī Vidzemes mazpilsētu un lauku draudzēs.

17. gadsimta beigās, t. i., līdz Lielajam Ziemeļu karam, Vidzemē ērģelpozitīvi skanēja trijās baznīcās – Cēsīs, Valmierā un Rūjienā (Pauloviča 2019: 92–112). Kara laikā Valmieras un Rūjienas baznīcas tika nodedzinātas, līdz ar to gāja bojā arī šo dievnamu ērģeles. Cēsīs baznīca palika neskarta, taču ērģelpozitīvs ar astoņiem reģistriem, kas 1699. gadā tika iegādāts par 100 valsts (citā avotā minēts – Alberta) dālderiem¹⁰ (LNA/LVVA 6999-12-18: 50–52; 234-1-35: 6), jau pašā kara sākumā tika aizvests uz Rīgu drošības labad. “Pēc kara neviens nav varējis atrast, pie kā ērģeles paslēptas” (“[...] *bey vom es deponiret, wüste niemand zu sagen*”) (LNA/LVVA 234-1-35: 6). Tātad, šo ērģeļu liktenis nav zināms, tāpēc tās uzskatāmas par zudušām.

Pēc Ziemeļu kara Valmieras Sv. Sīmaņa baznīcas draudze aktīvi turpināja savu dzīvi, atjaunojot dievnamu un gādājot visu nepieciešamo dievkalpojumu vajadzībām. 1726. gadā tika pārbūvēta ērģeļu lukta¹¹. Tajā atradušās ērģelītes ar pieciem reģistriem, kas pieminētas 1739. gada inventāra sarakstā (LNA/LVVA 234-1-14: 377). Bet Valmieras draudze nebija vienīgā, kas varēja lepoties ar šo mūzikas instrumentu tik drīz pēc kara. Arī Raunas baznīcā skanēja jaunas ērģeles vismaz no 1721. gada (LNA/LVVA 235-3-192: 238; 234-1-13: 324).

Nākamās ziņas par ērģelēm Vidzemes baznīcās parādās tikai 18. gadsimta vidū. Šajā laikā aktīvākie patroni ar saviem ērģeļu dāvinājumiem bija Alojā un Smiltēnē. Ērģeles tika gādātas arī Dolē, Matīšos, Rūjienā un Vestienā. Burtnieku baznīcā vismaz 1754. gadā jau darbojies ērģelnieks, kurš spēlējis mazas ērģelītes (LNA/LVVA 235-3-25: 37). 1774. gadā savā publikācijā par Vidzemes un Kurzemes draudzēm ārsts, ceļotājs un novadpētnieks Augusts Vilhelms Hupels (*August Wilhelm Hupel, 1737–1819*) rakstīja par Burtniekiem:

“Baznīca ir ļoti skaisti būvēta, tā ir arī apgādāta ar mazām ērģelēm, kas pie mums uz laukiem ir liels retums.”¹² (Hupel 1774: 230)

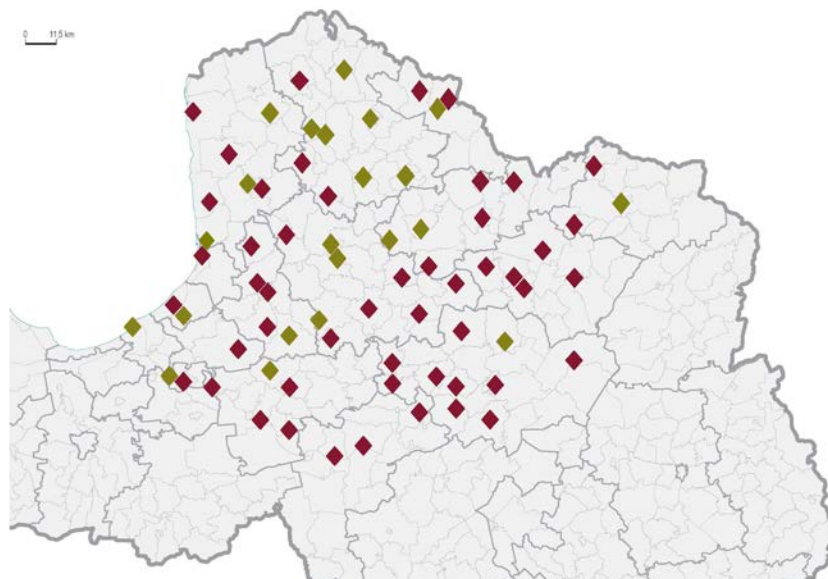
9 Ērģelpozitīvs – vācu valodā “*Positiv, Orgelpositiv*”, angļu valodā “*positive organ*”.

10 Saskaņā ar rakstiskajos avotos atrodamiem faktiem šeit un turpmāk tiks pieminēti trīs dažādi dālderu nosaukumi – valsts dālderis (*Reichsthaler, Rthl*), Alberta dālderis (*Albertus Thaler, Rthl. Alb.*) un dālderis bez konkrēta precizējuma. Latvijas teritorijā bija pazīstami arī Lauvas dālderis (*Löwenthaler*), kas kopā ar valsts un Alberta dālderiem bija galvenās tirdzniecības monētas kopš 16. gadsimta, vislielāko izplatību sasniedzot 17. un 18. gadsimtā. Tos atšķīra sudraba daudzums vienā monētā: valsts dālderim bija 29,23 grami, Alberta dālderim – 28,10 grami un Lauvas dālderim – 27,68 grami sudraba. Tiem pielīdzināja noteiktu skaitu vietējo monētu – attiecīgi 90, 86 un 72 graši (Ducmane un Vēciņš 1995: 65–69).

11 Jāatzīmē, ka literatūrā ir ieviesusies kļūda, ka tēvs un dēls Aleksandrs un Kristians Šulci 1726. gadā pārbūvējuši ērģeles (piem., Grauzdiņa 1987: 35; Kalējs, *Liesma* 27.05.1983.). Valmieras draudzes metriku grāmatā 1739. gadā veiktajā notikumu aprakstā atspoguļota atšķirīga informācija: 1726. gada 30. decembrī par 39 valsts dālderiem pārbūvēts koris (lukta) ar desmit soliem, ko veikuši meistari brāļi Ārends un Kristians Šulci (“*das Chor, nemlich das untere, ist nebst 10 Gestühlen, von derer Meistern Gebrüder Ahrend und Christian Schulz, den 30. Dec. 1726, für 39 Rthl erbauet*”) (LNA/LVVA 235-3-237: 122).

12 “*Die Kirche ist sehr hübsch gebaut, auch mit einer kleinen Orgel versehen, welches bey uns auf dem Lande etwas seltnes ist.*”

Tātad 18. gadsimta 70. gados ērģeles tika gādātas vēl tikai dažām draudzēm – Dolē, Matīšos, Mālpilī, Limbažos un vēlreiz Raunā. Bet, sākot ar gadsimta 80.–90. gadiem, ērģeles iegādājās aizvien vairāk draudžu – Cesvaine, Cēsis, Ēvele, Lugaži, vēlreiz Rūjiena un Valmiera. Visbeidzot, pašā gadsimta noslēgumā savi ērģeļpozitīvi gādāti arī Alūksnē, Ādažos, Āraišos, Bērzaunē, Daugavgrīvā, Nītaurē, Ogresmuižā, Skultē, Suntažos un Trikātā.

1. attēls. Vidzemes kultūrainava ar baznīcām. Sarkani iekrāsotie rombi ataino 18. gadsimtā darbojošās luterāņu draudzes; zaļi iekrāsotie rombi – baznīcas, kur atradās ērģeles un darbojas ērģelnieki 18. gadsimta otrajā pusē. (Autores veidota karte, par pamatu ņemot 2021. gada Latvijas administratīvo teritoriju karti).

Kopumā 18. gadsimtā trešā daļa no visām Vidzemes draudzēm varēja lepoties ar ērģeļpozitīva izmantojumu dievkalpojumu vajadzībām, bet ne tikai. Ērģeļpozitīvs tika spēlēts arī draudzes skolā. Mālpilī draudzes mācītājs Eliass Vilhelms Lembergs¹³ savā 1783. gada 20. marta ziņojumā par skolas darbību ar sajūsmu rakstīja, ka viņa draudze tik melodiski dziedot (*„sehr melodisch singet“*), ka tik labi tas ir laukos reti vērojams. Skolmeistars māca mazos zēnus (*„die jungen Knaben“*) dziedāt pie ērģelēm luktā (balkonā – *„auf der Chor“*) (LNA/LVVA 238-1-16: 166). Citās baznīcās par nelielu samaksu ērģeles atskaņoja arī bērnu ceremonijās, kā tas bija, piemēram, Ēvelē un Valmierā, kur par mūziku viena vācu tautības mirušā bērēs bija jāmaksā 1 valsts dālderis (LNA/LVVA 233-1-484: 102; 233-1-485: 44).

18. gadsimtā Kurzemes un Zemgales hercogistē (pēc 1796. gada – Kurzemes guberņā) no aptuveni 100 baznīcām tikai 18 dievnamos bija iegādāts ērģeļpozitīvs, kas procentuāli būtu mazāk, bet skaitliski apmēram tikpat daudz kā Vidzemē. Piemēram, Tukuma baznīcai tādi bija jau 1687. gadā un 1725. gadā, bet 1769. gadā tika uzbūvētas jaunas ērģeles (Ozola 2005: 112; Dišlere 2002–2003: 32).

13 Eliass Vilhelms Lembergs (*Elias Wilhelm Lemberg*, 1717–ap 1787?), luterāņu draudzes mācītājs Alojā (1743–1749) un Mālpilī (1749–1786) (Bergmann 1776: 152; Napiersky 1843: 36, 52).

Arhīvu dokumenti atspoguļo visai skopas ziņas par Vidzemes baznīcām pirktu ērģelpozitīvu uzbūvi. Paretam tiek pieminēts reģistru jeb balsu (*Stimmen*) daudzums un instrumenta iegādes vērtība. Vidzemes baznīcās atradās dažāda veida ērģelpozitīvi, sākot no 5 līdz pat 16 reģistriem. **Alojas baznīcai** 1756. gadā dāvinātas ērģeles ar septiņām balsīm (LNA/LVVA 235-3-9: 5). Tikpat liels ērģelpozitīvs atradies arī **Raunas baznīcā** 1774. gadā, tāds bija arī iepriekšējais, kas dokumentos pieminēts 1740. un 1766. gadā (LNA/LVVA 233-4-1108: 287; 233-4-1107: 178; 234-1-16: 10). **Mālpils baznīcā** skanējušas ērģeles ar astoņiem reģistriem (LNA/LVVA 235-3-175: 209).

Valmieras baznīcā gan 1739. gadā, gan 1766. gadā atradies ērģelpozitīvs ar pieciem reģistriem (LNA/LVVA 233-4-1106: 1033; 234-1-14: 377). Bet 1780. gadā uzbūvēts jauns instruments ar 14 balsīm¹⁴, diviem manuāļiem, pedāli un trim plēšām. Veco piecu reģistru pozitīvu draudze pārdeva par 50 Alberta dālderiem un iegūto naudu izlietoja jaunā instrumenta būvei. Jaunās ērģeles tika iesvētītas 2. jūlijā, Vissvētākās Jaunavas Marijas apmeklēšanas svētkos¹⁵ (*Mariä Heimsuchung*) (LNA/LVVA 235-3-237: 122–123).

1754. gadā **Rūjienas baznīcā** atradās ērģelpozitīvs ar 10 balsīm (Sloka 1927: 145). Bet 1790. gadā no Lībekas caur Rīgu uz Rūjienu tika atvests jau lielāks mūzikas instruments, ar 16 reģistriem (LNA/LVVA 238-1-44: 137, 147). Salīdzinājumam var pieminēt Rīgas Sv. Jēkaba baznīcas ērģeles, kas 18. gadsimta vidū bija uzbūvētas ar diviem manuāļiem, pedāli un 35 reģistriem. Rīgas Sv. Pētera baznīcā skanēja ērģeles ar 43 balsīm (Johansons 2011: 539), bet Kurzemes hercogistē Lestenes dievnāmā – ar 33 reģistriem (Grauzdiņa 1987: 30–31) un Liepājas Sv. Trīsvienības baznīcā – ar 36 reģistriem (Dzenītis 2014).

18. gadsimtā ērģelpozitīva vērtība naudas izteiksmē bija dažāda, kas bija atkarīga, iespējams, no reģistru daudzuma vai ērģeļu prospekta greznības pakāpes. **Smiltenes baznīcai** 1752. gadā dāvinātās astoņu balsu ērģeles bija 160 valsts dālderu (LNA/LVVA 233-4-1107: 270) un 1765. gadā **Doles baznīcai** 60 Alberta dālderu vērtībā (LNA/LVVA 233-4-1106: 263). 1757. gadā **Alojas baznīcas** septiņu reģistru pozitīvs izmaksāja 130 Alberta dālderus (LNA/LVVA 235-3-9: 5, 36), bet **Raunas baznīcai** 1774. gadā tāda paša lieluma instruments – 270 valsts dālderus (LNA/LVVA 233-4-1108: 287). 1776. gadā **Mālpils baznīcai** ērģeles tika pirktas par 156 valsts dālderiem un 18 vērđiņiem (*ferding*), un, iespējams, te ir runa par astoņu reģistru pozitīvu, kā tas tika ierakstīts 1809. gada inventāra sarakstā (LNA/LVVA 238-1-16: 126; 235-3-175: 209).

Rūjienas baznīcā 1790. gadā uzbūvētas, iespējams, pēc Valmieras otrās Vidzemē dārgākās, arī lielākās zināmās ērģeles – ar 16 reģistriem, kas kopsummā ar visu transportēšanu no Lībekas līdz Rīgai un ar to saistītiem izdevumiem izmaksāja 694 Alberta dālderus, no tiem 400 dālderu tika samaksāts ērģelbūvētājam.

14 Iespējams, ka literatūrā ir ieviesusies neprecizitāte par reģistru skaitu 1780. gadā jaunbūvētajām ērģelēm Valmieras baznīcā. Muzikoloģe Ilma Grauzdiņa min, ka bijušas ērģeles ar 32 balsīm, diviem manuāļiem un pedāli (Grauzdiņa 1987: 35–36), to pašu publicē arī Jānis Kalnačs (Kalnačs 2010: 35). Taču draudzes metriku grāmatā atspoguļotajā ievērojamu notikumu aprakstā minēts, ka bijuši 14 reģistri (“1780 ward eine neue Orgel von 2 Klavieren nebst Pedal, 3 blasbälgen erbauet. Das Werk hat 14 Stimmen”) (LNA/LVVA 235-3-237: 123). Visticamāk, ka šo pašu avotu izmantoja Valmieras draudzes mācītājs Alfrēds Jūlijs Valters (*Alfred Julius Walter*, 1820–1882) savā priekšlasījumā par Valmieras baznīcas vēsturi (Walter 1873: 18).

15 Mūsdienās šī diena – Vissvētākās Jaunavas Marijas apmeklēšanas diena – ir pārcelta uz 31. maiju, ko visā pasaulē kā svētku dienu joprojām atzīmē Romas katoļu baznīca.

Interesanti, ka atsevišķi (1 dālderis un 35 vērđiņi) tika maksāts par ādu, kas bija nepieciešama instrumenta vĕjlādes uzlabošanai (*“für Leder zur Verbesserung der Windlade”*) (LNA/LVVA 238-1-44: 137, 147).

Ērģeļu patroni un citi ērģeļu iegādes atbalstītāji

Jau 1740. gadā **Raunas baznīcas** vizitācijas laikā secināts, ka šeit ir septiņu balsu pozitīvs, ko kādreiz draudzei dāvinājusī ģenerāļa Rennes kundze (*Frau Generalin Rönne*) (LNA/LVVA 234-1-16: 10) jeb ģenerāliene Anna Lūcija de Prēna¹⁶. Viņa bija gādājusī draudzei arī lielu vīna kannu no sudraba, kas vēlāk tika pārveidota kristāmbļodā un oblātu kārbīnā¹⁷ (LNA/LVVA 234-1-16: 9; 233-4-1108: 288; Baltiņš 2002: 65). Vĕl nav izzināts precīzs ērģelpozitīva dāvināšanas gads, bet visticamāk, ka tas notika ap 1721. gadu, kad arhīvu dokumentos sāk parādīties ērģelnieka un skolmeistara Daniela Mumma¹⁸ vārds (LNA/LVVA 235-3-192: 238; 235-3-194: 25). Bet 1774. gadā Raunas baznīcas apsekošanas laikā konstatĕts, ka tikušas iegādātas atkal jaunas ērģeles ar septiņiem reģistriem, kam naudu 100 valsts dālderu apmĕrā ziedojis Viņa Gaišība ģenerālleitnants firsts Orlovs (*“Ihre Durchlaucht Generalfeldzeugmeister Fürst Orloff”*) jeb kņazs Grigorijs Orlovs¹⁹ un 170 dālderu apmĕrā – pati draudze (LNA/LVVA 233-4-1108: 287).

Valstij piederīgās Smiltenes muižas nomnieks, majors Gustavs Vilhelms fon Taube fon der Isens²⁰ (turpmāk tekstā saīsināti – fon Taube – I. P.) 1752. gadā dāvināja **Smiltenes draudzei** nelielas astoņu balsu ērģeles (*“ein klein 8 stimmiges Orgelwerk”*), kas pirktas Lībekā. Pĕc tam viņš iegādājās nelielu zemesgabalu, ko atvĕlĕja Smiltenes draudzes ērģelniekam, kuram, kā minĕts 1766. gada baznīcas vizitācijas protokolā, tur bija sava māja ar dārzu un sĕtu apkārt (LNA/LVVA 233-4-1107: 275, 289; 235-3-209: 40). Vĕlāk, 1760. gadā, Gustavs Vilhelms fon Taube nopirka Mālpils un Vites muižas, līdz ar to kļuva arī par Mālpils baznīcas patronu un draudzes priekšnieku. Ar viņa gādību laikā no 1764. līdz 1766. gadam tika pārbūvēta Mālpils baznīca. Iespĕjams, ka viņš organizĕja arī ērģeļu iegādi, bet nepaspĕja īstenot šo ieceri līdz galam, jo 1775. gada oktobrī nomira. Bet ieceri 1776. gada pirmajā pusĕ īstenoja viņa dĕls Frīdrihs Vilhelms fon Taube²¹ kopā ar pārĕjiem draudzes muižniekiem, par ko liecina pirmie atlīdzības maksājumi ērģelniekam, sākot ar 1776. gada 1. jūnijū (LNA/LVVA 234-1-49: 520; 238-1-16: 126).

16 Anna Lūcija de Prēna (*Anna Luzia de Preen*, 1666–1729), Raunas pils īpašnieka, ģenerāļa Karla Ēvalda fon Rennes (*Karl Ewald von Rönne*, 1663–1716) sieva, kura bijusī arī Kurzemes hercogĕnes galma dāma, vairāk uzmanības pievĕrsusī saviem Kurzemes īpašumiem un 1728. gadā pārdeva Raunas pili (Baltiņš 2002: 56, 65, 71).

17 Oblāta – Dievmaize jeb maize, ko lieto Svĕtajā Vakarĕdienā. Oblātu kārbīna – liturģisks trauks, kurā glabā oblātas, pĕc formas parasti apaļš un ar vāciņu.

18 Daniels Mumms (*Daniel Mumm*, ap 1687–1757), Raunas baznīcas ērģelnieks un draudzes skolmeistars (ap 1721–1745), arī Rīgas Sv. Jĕzus baznīcas ērģelnieks (1745–1757) (LNA/LVVA 235-3-194: 25; 235-3-198: 33; 3142-1-16: 971; Gailĕte 2003: 251, 314.; Rudolph 1890: 168).

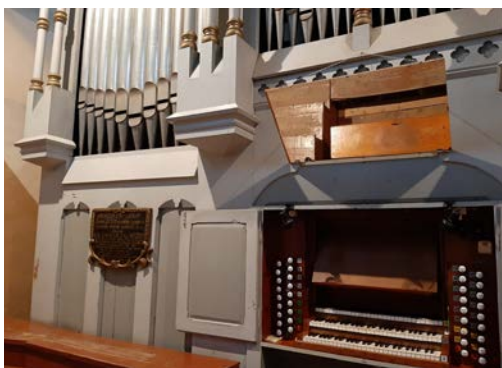
19 Grigorijs Orlovs (*Grigorij Grigor’evič Orlov*, 1734–1783), Raunas pilsmuižas īpašnieks no 1765. gada līdz 1777. gadam (Hagemeister 1836: 191; Plĕtiens un Plĕtiena 2021: 36).

20 Gustavs Vilhelms fon Taube (*Gustav Wilhelm von Taube von der Issen*, 1715–1775), Smiltenes muižas nomnieks (ap 1745–1759), Mālpils un Vites muižu (1759–1775) īpašnieks (Pauloviĕa 2016: 101–114).

21 Frīdrihs Vilhelms fon Taube (*Friedrich Wilhelm von Taube von der Issen*, 1744–1807), Mālpils un Vites muižu īpašnieks no 1775. gada līdz 1806. gadam (Pauloviĕa 2016: 103–105, 424).

Majors Johans Ādolfs barons fon Ungerns-Šternbergs²², vēlākais Vidzemes landrāts un brīvmūrnieks, 1756. gadā **Alojas baznīcai** nopirka ērģeles ar septiņām balsīm, kas viņam izmaksāja 130 Alberta dālderus (“[.] *von dem Hoch Gebohrenen Herren von Ungern Sternberg geschenkt, kostet 130 Rthl. Alb. 1756, mit 7 Stimmen*”) (LNA/LVVA 235-3-9: 5). **Burtnieku draudzei** 1779. gadā jaunas ērģeles dāvināja ģenerālfeldmaršals Pjotrs Rumjancevs-Zadunaiskis²³. Baznīcas metriku grāmatā, kur atzīmēti svarīgi notikumi, ierakstīts, ka viņš ar šo ērģeļu dāvinājumu esot nodrošinājis sev piemiņu (“[.] *der sich in dieser Kirche durch die geschenkte neue Orgel verewigte*”) (LNA/LVVA 235-3-25: 129; 238-1-70: 54–56, 61, 67; Kalnačs 2010: 159).

Valmieras baznīcā jaunu ērģeļu būve 1780. gadā maksāja 1000 Alberta dālderu. Nedaudz vairāk kā pusi, 600 dālderu deva draudze, izdodot naudu no baznīcas lādes. Pārējie 400 dālderu bija Kauguru muižas īpašnieka Johana Heinriha barona fon Mengdena²⁴ ziedojums, ko pirms nāves viņš paspēja novēlēt savā testamentā (“*vier hundert Rthl. hatte der Herr Praesident und Ritter, H. Johann Heinrich Baron von Mengden, Erbherr zu Kaugershof, der Kirche vermacht*”) (LNA/LVVA 235-3-237: 123–124). Vēl šodien baznīcā tagadējo ērģeļu prospekta kreisajā pusē var apskatīt piemiņas plāksni, kas apliecina Kauguru muižas īpašnieka fon Mengdena dāsnumu.

2. attēls. Kauguru muižas īpašniekam, baronam Johanam Heinriham fon Mengdenam veltītā piemiņas plāksne ar pateicību par ziedojumu ērģeļu iegādei Valmieras baznīcai. Plāksnē redzamais teksts sākas ar 150. psalma fragmentu latīņu valodā “*Hallelujah, Laudate Deum vocalibus cymbalis, tinnientibus laudate cymbalis. Ps. 150*”. Pēc tam seko teksts: “*Memoriae b. Dn. Joh. Henr. L. Ba. Mengden, Imperat. Russ. a Consil. Antin. Crain L. Alexandri Equitis, Summi per Livoniam Dicaster. Praesidis, Domini in Kaugershof, Idsel &c. de Wolmariensi Eccles. Fautoris longe meriti Organum hoc pneumaticum pietas extruxit. Heinr. Andr. Contius eius gener Joh. Andr. Stein fecerunt, Andr. Ludwīg Berlin pinx. Anno 1780.*” – Raksta autores foto. Autore pateicas vēsturniekam Reinim Norkārklam par palīdzību tekstu latīņu valodā transkribēšanā.

22 Johans Ādolfs fon Ungerns-Šternbergs (*Johann Adolf von Ungern-Sternberg*, 1726–1793), Urgas (1747–1757), Alojas un Ungurpils (1749–1760) muižu īpašnieks (LNA/LVVA 235-3-9: 55; 2728-1-534: 677; Hagemeister 1836: 140–141; *Vidzemes bruņniecība un Latvija: izstādes katalogs* 2020: 578; <https://bblid.de/GND1195042078> (sk. 10.10.2022.).

23 Pjotrs Rumjancevs-Zadunaiskis (*Pëtr Aleksandrovič Rumjancev-Zadunajskij*; 1725–1796), Burtnieku muižas īpašnieks no 1749. gada līdz 1796. gadam (LNA/LVVA 235-3-25: 202; Hagemeister 1836: 115–117).

24 Johans Heinrihs fon Mengdens (*Johann Heinrich von Mengden*, 1701–1768), Kauguru un Cempu muižu īpašnieks no 1740. gada līdz 1768. gadam (Hagemeister 1836: 120; Transehe-Roseneck 1929: 1180, 1198; *Vidzemes bruņniecība un Latvija: izstādes katalogs* 2020: 484, 488; <https://bblid.de/0000000055733579> (sk. 15.10.2022.).

Rūjienas baznīcai 1790. gadā sešpadsmit reģistru ērģeļu iegādi, iespējams, organizēja vietējais mācītājs Gustavs fon Bergmanis²⁵. Ir saglabājies izmaksu apliecinājuma dokuments ar detalizētu informāciju par mūzikas instrumenta pārvešanu no Lībekas. Mācītāja brālim, kurš dzīvoja Rīgā, bija uzticēts uzņemties rūpes par ērģeļu transportēšanu no Lībekas uz Bolderāju. Šo uzdevumu viņš veicis pēc "vietējo mūziķu Mītela un Cimermaņa izstrādātā plāna" ("*nach dem Plan der hiesigen Musiker Müthel und Zimmermann gearbeitet*")²⁶.

Pavisam atšķirīgas ziņas par ērģelēm ir atrodamas **Doles draudzes** vēsturē. Dievnamam tās dāvināja zemnieki, precīzāk, mūzikas instrumentu par saviem līdzekļiem iegādājās brīvvalstais latvietis Juris Stabiņš ("*Jurre Stabbings, eine freyer Mensch*") (LNA/LVVA 233-4-1106: 263). Vispār ērģelnieka darbība šajā draudzē fiksēta jau 1754. gadā (LNA/LVVA 235-3-64: 115). 1765. gadā baznīcas inventāra sarakstā minētas gan vecās, nelietojamās ("*ein altes unbrauchbares Positiv so in Vermächtnis war*"), gan jaunās ("*ein neues Positiv so die Bauer=Gemeinde geschenkt*"), tātad Jura Stabiņa pirktais, ērģeles (LNA/LVVA 233-4-1106: 264). Jāņem vērā, ka 18. gadsimta 40. gados Dolē ar luterāņu draudzes mācītāja Johana Frīdriha Zilmaņa²⁷ atbalstu plaši attīstījās hernhūtisma kustība (Adamovičs 1933: 557–559; Straube 2000: 70–71, 77). Iespējams, ka tā veicināja aktīvu vietējo zemnieku iesaistīšanos luterāņu draudzes dzīvē. Interesants ir arī fakts, ka baznīcas darbā pieņemts dzimcilvēks Pulku Jānis (*Pulka Jahn*), kurš spēlējis šīs ērģeles dievkalpojumu laikā vismaz no 1765. gada līdz 1776. gadam (LNA/LVVA 233-4-1106: 269; 234-1-49: 283). Turklāt ir zināms, ka Doles brāļu draudzē saiešanas apmeklēja Pulku Matiss un Pulku Trīne (Straube 2000: 280–281), kuri varētu būt ērģelnieka Pulku Jāņa ģimenes locekļi vai radnieki.

Taču ne vienmēr ērģelpozitīvu iegādes process beidzās veiksmīgi. 1767. gada maijā tika likts pamatakmens jaunajai **Vestienas baznīcai**, un jau tā paša gada 26. septembrī no Lībekas tika atvestas ērģeles (LNA/LVVA 235-3-252; Sloka 1926: 68), ko draudzei dāvinājis galma tiesas asesors Haralds Gustavs barons fon Īgelstrēms²⁸. Diemžēl šī mūzikas instrumenta tālākais liktenis nav zināms, jo ne 1768. gada, ne 1775. gada Vestienas baznīcas inventāra sarakstos tas nav atrodamas. Zināms, ka 1768. gada sākumā šeit darbojies ērģelnieks Rēls (*Röhl*). Bet turpmākos dokumentos 1771. un 1773. gadā viņš, Johans Heinrihs Rēls, ir pieminēts vairs tikai kā skolmeistars (LNA/LVVA 235-

25 Gustavs fon Bergmanis (*Gustav von Bergmann*, 1749–1814), luterāņu draudzes mācītājs Āraišos (1771–1779), Mazsalacā (1780–1784) un Rūjienā (1785–1814), kā arī literāts, izdevējs, folklorists. (P. Daija. Gustavs fon Bergmanis. *Nacionālā enciklopēdija*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/98538-Gustavs-fon-Bergmanis> (sk. 15.10.2022.).

26 Visticamāk, ka runa ir par Rīgas Doma baznīcas ērģelnieku Kristianu Lēberehtu Cimermani (*Christian Leberecht Zimmermann*, 1733/1738–1799). Otrs mūziķis visdrīzāk bija Rīgas Sv. Pētera baznīcas ērģelnieks un komponists Johans Gotfrīds Mītels (*Johann Gottfried Müthel*, 1728–1788). Ņemot vērā to, ka Rūjienas baznīcas ērģeļu transportēšanas laikā Mītels jau bija miris, var pieņemt domu, ka mūzikas instrumenta pasūtījums noticis vismaz trīs gadus pirms tā nogādāšanas Rūjienā. Taču tam ir nepieciešams dokumentāls apstiprinājums.

27 Johans Frīdrihs Zilmanis (*Johann Friedrich Sielmann*, miris 1770. gadā), luterāņu draudzes mācītājs Dolē (1739–1770) (Napiersky 1843: 32).

28 Haralds Gustavs barons fon Īgelstrēms (*Harald Gustav Baron von Igelström*, 1731–?), Vestienas un Devēnas muižu mantinieks, dzimis Vestienas muižā un kristīts vietējā baznīcā (LNA/LVVA 235-3-252: 4, 173; Anrep 1861, 366–367; Hagemeister 1836: 62, 215; https://www.adelsvapen.com/genealogi/Igelstr%C3%B6m_nr_320#TAB_12 (sk. 15.09.2022.).

3-252: 161–163). Iespējams, ka pašas ērģeles tika izmantotas īsu laiku, laikposmā no 1767. gada septembra, kad mūzikas instruments tika atgādāts, līdz 1768. gada martam, kad draudzes vizitācijas laikā baznīcas inventāra sarakstā tās vairs nav pieminētas.

Āraišu draudzē 1797. gadā Drabešu muižas īpašnieks Pēters Heinrihs fon Blankenhagens²⁹ vietējam draudzes dievnamam uzdāvināja ērģeles, taču tās trīs gadus netika lietotas prasmīga ērģelnieka trūkuma dēļ. Āraišos ērģeles sāka skanēt tikai 1800. gadā, kad darbā pieņēma 20 gadus jauno skolmeistaru Danielu Heinrihu Larsenu³⁰, kurš pratis spēlēt ērģeles (LNA/LVVA 77-14-97: 13; 235-3-17: 123–124; Bērents 1927: 18, 109). Dokumenti liecina, ka fon Blankenhagens kā liecinieks piedalījies Larsena pirmdzimtā bērna, meitas Frīderikes Vilhelmīnes Sofijas, kristībā 1801. gada oktobrī (LNA/LVVA 235-3-17: 8).

Vistraģiskākais ērģeļu liktenis fiksēts **Bērzaunes draudzē**. 1796. gadā Mārcienas muižas mantinieks Johans fon Fromholds³¹ iegādājies Rīgā nelielas ērģeles (*“ein kleines Positiv”*). Pēc tam sekojuši noziedzīga rakstura notikumi, ka pats mūzikas instruments īsti neticis līdz tā atskaņošanai baznīcā. Proti, Mārcienas muižas zemnieki, kuriem bijis uzticēts neiesaiņotās (*“uneingepackt”*) instrumenta detaļas pārvest uz Bērzauni, pa ceļam tikuši aplaupīti un daudzas cinka stabules tiem atņemtas (*“viele Zimmerne Pfeifen weggenommen”*). Atlikušās stabules tikušas novietotas baznīcas sakristejā, lai fon Fromholds vēlāk redzētu, kas noticis ar viņa dāvanu. Muižas mantinieks uzzinājis par zādzību tikai tad, kad pēc ilgāka laika atbraucis no Rīgas. Barons solījis iedot 20 dālderus³² ērģeļu salabošanai. Bet drīz vien viņš pats nomiris, un šis instruments tā arī palicis neizmantots. Pēc tam, kad baznīcā vajadzējis veikt remontdarbus, jau tikusi izlaupīta sakristeja, līdz ar to nozagts svins un atlikušās ērģeļu stabules (LNA/LVVA 235-3-20: 123; Sloka 1925: 155).

Ērģelpozitīvi, to prospekti un luktas baznīcas interjerā

Līdz šim izdevies atrast dažas ziņas par ērģelpozitīvu ārējo formu un to novietojumu baznīcas interjerā. Vismaz trijos dievnamos mūzikas instruments atradies luktā, kas bijusi īpaši izgreznota un krāsota galvenokārt vienā vai divos – zilos un zeltītos – toņos.

Burtnieku baznīcā 1780. gada Lieldienās iesvētīja uzstādītās ērģeles, kas bija būvētas Rīgā un iegādātas jau iepriekšējā gadā (draudze šim notikumam par godu noturēja svinīgu dievkalpojumu) (LNA/LVVA 235-3-25: 129; Sloka 1925: 192). Ērģeļu prospekts

29 Pēters Heinrihs fon Blankenhagens II jeb jaunākais (*Peter Heinrich von Blanckenhagen II*, 1765–1802), Drabešu muižas nomnieks no 1794. gada līdz 1802. gadam (Transehe-Roseneck 1929: 18; Hagemester 1836: 186.; *Vidzemes bruņniecība un Latvija: izstādes katalogs* 2020: 805).

30 Daniels Heinrihs Larsens (*Daniel Heinrich Larssen*, ap 1780–?), Āraišu draudzes ērģelnieks un skolmeistars no 1800. gada līdz 1805. gadam (LNA/LVVA 77-14-97: 13; Bērents 1927: 109).

31 Johans fon Fromholds (*Johann von Fromhold*, 1777–1826), Mārcienas muižas īpašnieka, Rīgas Lielās gildes eltermaņa Hermaņa fon Fromholda (*Hermann von Fromhold*, 1733–1788) un Dorotejas Elizabetes fon Fromholdas, dz. Bālemanes (*Dorothea Elisabeth geb. Balemann*) dēls. Ģimenei Mārcienas muiža piederēja no 1785. gada līdz 1801. gadam, kad atraitne to pārdeva tālāk (LNA/LVVA 3142-1-19: 276; Brotze, Bd. 1, Bl. 156; Hagemester 1836: 230).

32 Avotā nav precizēts, kādi dālderī.

bija krāšņi veidots ar apzeltītām koka figūrām un mūzikas instrumenta dāvinātāja generālfeldmaršala Pjotra Rumjanceva-Zadunaiska dzimtas ģerboņa vairogiem. Līdz mūsdienām ir saglabājies aprēķina dokuments, kurā atspoguļoti šo ērģeļu ārējās dekoratīvās daļas izgreznošanas darbi 1780.–1781. gadā. Kā būtiskākie izdevumi minams atalgojums par darbu koktēlniekam, kuram par piecām izgrebtām figūrām un ģerboņa vairogiem ar ornamentiem (*“für 5 ausgehauene Figuren und Wapen Schilder nebst Ornamenten”*) maksāti 60 valsts dālderī, un krāsotājam Heidemanim (*Heydemann*) no Rīgas – 24 dālderī par šo figūru un ornamentu lakošanu un apzeltīšanu (LNA/LVVA 238-1-70: 67; Kalnačs 2010: 159).

Alojas baznīcā ērģeles atradās luktā, kas krāsota zilā ar zeltu un balstījās uz diviem brūniem pilāriem (LNA/LVVA 235-3-9: 5–6).³³ Diemžēl šīs ērģeles, kā arī visa baznīca pilnībā nodega ugunsgrēkā, kas izcēlās no zibens spēriena dievnama tornī 1769. gadā. Jaunu dievnamu Alojas draudze ieguva vien 1776. gadā (LNA/LVVA 234-1-49: 79; 235-3-9: 35).

1754. gadā **Rūjienas baznīcā** zviedru galdnieks Johans Skūe/Skūgs (*Skohe/Skohg/Sckog*³⁴) ar tautiešiem Švānu (*Schwahn*) un Bergu (*Berg*) izgatavoja un apgleznoja ērģeļu luktu. To greznoja 12 apustuļu tēli³⁵. Savukārt “uz pozitīva, respektīvi, nelielajām pārvietojamajām ērģelēm, kas atrodas šajā baznīcas luktā, redzami rotājumi – dažādi attēli un diezgan rūpīgi izgrebtas figūras, kas papildinātas ar īpašiem parakstiem”³⁶ (Sloka 1927: 144). Tās bija 10 reģistru ērģeles, ko greznoja kokā grieztas figurālas ainas, papildināja vairāki teksti latīņu valodā, un, kā mākslas vēsturnieks Jānis Kalnačs raksturojis, tās “kopīgi atgādināja par pasaules, par zinātņu centienu un kara mākslas rezultātu nīcību” (Kalnačs 2010: 96). Ērģeļu priekšpusē, augšdaļā, bija redzama spārnota lode, uz tās bija attēlots Saturns, kas uz galvas nesa smilšu pulksteni un labajā rokā turēja izkapti, tam abās pusēs bija divi eņģeļi. Kreisajā pusē, kur atradās desmit reģistri, bija attēlota gultā sēdoša Potifara sieva, kas sniedzas pēc bēgošā Jāzepa³⁷. Ērģeļu aizmugurē augšpusē virsma bija dekorēta ar dažādām figūrām un ar smilšu pulksteni uz galvaskausa, kas, rotāts ar lauru koka zariem, atradās uz lafetes jeb balsta pamatnes.

“Pa labi no lafetes atrodas lielgabala ritenis; uz postamenta – apaļš spogulis kā lēca; divas maskas, kuras apvij čūska; puslode, uz kuras četras zv[aigznes], kā arī mēness sirpis līdzās vienai no maskām. Pa kreisi no lafetes ir bruņucepure,

33 *“Der Orgel-Chor, wo die Orgel stehet, Blau mit Gold vermahlet, [...] Das Chor, wo die Orgel stehet, ist ausgebaut mit 2 braune Pfeiler.”*

34 Skūe/Skūgs darbojās Rūjienā arī turpmāk, laikā no 1758. gada līdz 1760. gadam veicot dažādus amatniecības darbus Rūjienas baznīcā, kā to apliecina draudzes izdevumu pārskati (LNA/LVVA 238-1-44: 10-12).

35 Pēc avotā norādītās informācijas apustuļu vārdi izkārtoti gleznoto portretu secībā, sākot no labās puses (*Die angemahlte Aposstel sind von der rechten Seite des Chors abzurechnen, folgende*): Pāvils, Jūda Tadejs, Jēkabs vecākais, Filips, Jānis, Pēteris, Bērtulis, Andrejs, Jēkabs jaunākais, Toms, Matejs, Šimanis Zēlots (jeb Kanaānietis).

36 *“An dem Positiv, so auf diesem Chor stehet, sind unterschiedene Bilder und Figuren mit besondern Beyschriften zieml. sauber ausgeschnitzet”.*

37 Jāzeps un Potifara sieva – pasaules literatūrā un mākslā populāri tēli, kas ņemti no Bībeles. Potifars bija ēģiptiešu augstmanis, kurš no tirgotājiem nopirka Jāzepu, kas bija jaunākais no 12 Jēkaba dēliem. Ēģiptiešu vīrs ievērojais, ka Jāzepam labi sokas darbi, un iecēlis viņu par sava nama pārvaldnieku. Skaisto jaunekli iekārvoja Potifara sieva, bet, kad tikumīgais jauneklis nepadevās kārdinājumam, saimniece viņu apmeloja, un nevainīgais jauneklis tika ieslodzīts cietumā. Pagaidām nav izdevies rast atbildi, kāpēc tieši šādi tēli kā Potifara sieva, Jāzeps, Saturns, spogulis u. c. attēloti uz konkrētajām ērģelēm. Avota izraksts nesniedz uz to atbildi, bet oriģināls nav saglabājies.

zobens makstī, destilēšanas kolba, līdzās stikla trauks, kam pāri malām plūst kāds šķidrums, zem kolbas – divi grāmatu sējumi.”³⁸ (Sloka 1927: 144)

Šis ir unikāls ērģelpozitīva dekoratīvais apraksts, kas ir saglabājies un kam ir nepieciešama rūpīga ikonogrāfiskā analīze.

3. attēls. Skats uz Rūjienas baznīcu 1790. gadā. Pa labi no baznīcas nams ar numuru 3 ir draudzes skolas ēka, bet nams ar numuru 4 – ērģelnieka māja. Zīmējis Gustavs fon Bergmanis. – LUAB RRGN, Brotze, Bd. 4, Bl. 149.

Ērģelbūvētāji

Kā jau minēts iepriekš, arhīvu dokumentos reti var atrast detalizētas ziņas par 18. gadsimta Vidzemes baznīcām gādāto ērģelpozitīvu veidiem un to māksliniecisko stilistiku. To pašu varētu teikt arī par šo ērģeļu būvētājiem, par kuriem trūkst plašākas informācijas. Pavisam droši zināmi vismaz trīs ērģelmeistaru vārdi un viņu izgatavotie mūzikas instrumenti konkrētās baznīcās.

1780. gadā Valmieras baznīcas ērģeles deviņu mēnešu garumā būvēja **Heinrihs Andreass Koncijs** (*Heinrich Andreas Contius*, 1708–1795), par kura aktīvo darbību ērģelbūvē ir iespējams daudz un plaši lasīt vairāku latviešu pētnieku publikācijās³⁹. Viņš bija viens no plaši pazīstamiem ērģelbūvētājiem Baltijas jūras reģionā 18. gadsimtā.

³⁸ "Diesem Stock zur rechten liegt ein Rad von einer Lavette; ein runder Spiegel, wie ein Brennglas, auf einem Postament; zwey Larven mit einer Schlange umgeben; eine halbe Kugel, worauf 4 St[er]ne, ingl. das letzte viertel des Mond[s], nebst einer Larve. Diesem Ambosstock zu lincken ist ein Helm, ein Degen in der Scheide, eine Destillirkolbe, nebst Glase, darin etwas flüszendes übergeht u. unter dem Kolben liegen zwey Bücher." Paldies Maijai Levānei par ērģelpozitīva dekoratīvā apraksta detalizētu tulkojumu latviešu valodā.

³⁹ Piemēram, Grauzdiņa 1987: 34–37; Grosmane 1999, 94–124; Gailīte 2003: 258–260; Larsson 2003: 147–199. Pēdējā izdevumā ir publicēta Koncija korespondence LNA (Latvijas Nacionālā arhīva) vadošās pētnieces Valdas Kvaskovas transkripcijā.

Koncijs būvēja ērģeles arī Rīgas Sv. Jēkaba baznīcā (1760–1763), Rīgas Doma baznīcā (pārbūve 1773–1776), Rīgas Reformātu baznīcā (1783), Cēsu Sv. Jāņa baznīcā (1787), bet viņa lielākais darbs bija Liepājas Sv. Trīsvienības baznīcas ērģeles (1773–1779). Šo darbu Liepājā Koncijs īstenoja kopā ar savu znotu Johanu Andreasu Šteinu, kurš bija pieaicināts darboties arī pie Valmieras ērģelēm. Interesants ir fakts, ka 1780. gadā, kad Koncijs pabeidza darbu pie ērģeļu būves Valmierā, pilsētnieki viņam “no labas sirds” pasnieguši kādu nelielu dāvanu (“*die Burgerschaft machte dem Orgelbauer ein klein Geschenk aus willigem Herzen*”) (LNA/LVVA 235-3-237: 123). Meistars Heinrihs Andreass Koncijs savas dzīves pēdējos gadus pavadīja Valmierā, 1782. gadā kļūdams par atraitni (LNA/LVVA 77-14-112: 7). Pats ērģelmeistars nomira Valmierā 1795. gadā (LNA/LVVA 235-3-238: 125).

Johans Andreass Šteins (*Johann Andreas Stein*, 1752–1821) darbojies kā ērģelnieks Ēveles baznīcā aptuveni no 1788. gada līdz 1790. gadam (LNA/LVVA 235-3-80: 50). Ēvelē viņam bija arī sava mūzikas instrumentu darbnīca, piedāvājot izgatavot ne vien ērģeles, bet arī citus taustiņinstrumentus (*Claviere*) ([Anonym], *Rigische Anzeigen* 09.04.1790)⁴⁰. Šteins apprecēja ērģeļbūvētāja Heinriha Andreasa Koncija meitu Johannu Juliānu, un laikā no 1780. gada līdz 1796. gadam viņu ģimenē dzimuši vismaz pieci bērni, kuri kristīti Valmieras baznīcā (LNA/LVVA 2728-1-541: 936–937). Ir atrodamas ziņas, ka 1795. gadā Šteins atkal dzīvojis Valmierā un, iespējams, Rīgas ielā 7 ([Anonym], *Rigische Anzeigen* 16.04.1795; [Anonym], *Rigasche Anzeigen* 02.10.1816). Šteins gan labojis ērģeles Burtņieku baznīcā 1782. un 1783. gadā (LNA/LVVA 238-1-70: 73, 76), gan būvējis ērģeles Cēsīs (1786–1787), Ēvelē (1788), kā arī Vidzemes igauņu daļā (Sūre-Jāni/*Suure-Jaani*, 1804), Kihelkonnā Sāremā salā (1805), Neo/*Nõo* (1806), divās baznīcās Rēvelē (mūsd. Tallinā) – Sv. Nikolaja baznīcā (1812) un Zviedru Sv. Mihela baznīcā (1813/1814). Vēlāk J. A. Šteins bija vairāk pazīstams kā Pērnavas ērģeļbūves meistars. Kihelkonnas baznīcā viņa būvētais mūzikas instruments ir senākās saglabājušās ērģeles mūsdienu Igaunijas teritorijā (Lepnurm 1971: 91; Fiseisky 2008: 26), 2007. gadā tās tika restaurētas.

1792./1799. gadā Nītaures draudzes dievnamam ērģeles būvēja **Teodors Tīdemānis** (*Theodor Tiedemann*, *Tjydemann*, ap 1743–pēc 1806) (LNA/LVVA 233-1-451: 86; 235-3-180: 62). Latvijā viņš nav tik plaši pazīstams kā Heinrihs Andreass Koncijs, bet ir zināms, ka Tīdemānis strādājis Rīgā no 1778. gada līdz 1806. gadam (Fiseisky 2004: 11–36). Ir noskaidrots, ka pirms tam, 1777. gadā, viņš būvējis ērģeles Pjeņkovo (*Pieņkovo*) draudzes baznīcai⁴¹ Zviedru Pomerānijā⁴². Bet 1778. gada decembrī laikrakstā *Rigische Anzeigen* publicēts sludinājums, ka “šajā pagājušajā rudenī no Dancigas atbraukušais ērģeļbūvētājs Tīdemānis domā šeit apmesties un piedāvāt izgatavot ērģeles, pozitīvus, flīģeļus un klavieres, kā arī ir iespējams jau nopirkt divas gatavas klavieres”⁴³ ([Anonym], *Rigische*

40 “*Der Orgelbauer und Organist Stein im Wolfartschen Kirchspiel biethet neue Fortepianos mit und ohne Flötenstimmen, wie auch Claviere um billige Preise zum Verkauf aus.*”

41 Sk. <https://www.vargonai.com/meistrai/tiedemann-theodor-sr/> (sk. 25.07.2022.).

42 Zviedru Pomerānija – Zviedrijas aizjūras province no 1648. gada līdz 1815. gadam. Mūsdienās vēsturiskās Pomerānijas teritorija atrodama divās valstīs: Polijas ziemeļrietumos un Vācijas Federatīvās Republikas ziemeļaustrumos.

43 “*Der, in diesem verwichenen Herbst aus Danzig allhier angekommene Orgelbauer Tiedemann ist gesonnen, sich allhier niederzulassen, und macht den Herren Liebhabern, die Orgeln, Positive, Flügel und Claviere machen lassen wollen, solches hierdurch bekannt; auch sind gegenwärtig bey ihm, zwey von ihm gefertigte Claviere zu Kauf zu haben [..].*”

Anzeigen 31.12.1778). 1790. gadā Tidemanis publicēja laikrakstā sludinājumu, ka pārdod "pilnīgu" pozitīvu, kam klaviatūras diapazons ir no kontroktāvas *fa* līdz trešās oktāvas *fa* ("ein neues vollständiges Positiv, dessen Claviatur von Contra F bis dreygestrichen F gehet") ([Anonym], *Rigische Anzeigen* 29.07.1790). Tātad, avīzes sludinājumā minētajam Tidemaņa pozitīvam bija piecas pilnas oktāvas. Bet kādā citā tā paša gada publikācijā pieminēta arī Tidemaņa darinātā (tā paša vai cita) instrumenta formas iezīme: tiek pārdots "ļoti skaists, liels un pilniskanīgs baznīcas ērģelpozitīvs, kas atgādina skapi⁴⁴ ar divām virināmām durtiņām" ("[...] sehr schönes, großes vollständiges Kirchenpositiv, das die Form eines Schaffes mit zwey Flügelthüren hat [...]")⁴⁵ ([Anonym], *Rigische Anzeigen* 06.05.1790).

Iespējams, ka Nītaures draudze pamanīja kādu no šiem sludinājumiem un pasūtīja meistaram jaunas ērģeles. 1793. gadā Tidemanis par 1500 Alberta dālderiem uzbūvēja ērģeles arī Sesavas baznīcai Kurzemes un Zemgales hercogistē, bet 1794. gadā remontēja ērģeles Rīgas Sv. Pētera baznīcā (Campe 1951: 329) un 1797. gadā Rīgas Doma baznīcā (–r., *Rigasche Stadtblätter* 05.05.1883). Tajā pašā gadā bija vēl pārdošanā tikko pabeigts liels baznīcas ērģelpozitīvs ar astoņiem skanošiem reģistriem ("ein neu gefertigtes vollständiges großes Kirchen-Positiv, von 8 klingenden Stimmen") ([Anonym], *Rigasche Anzeigen* 14.09.1797). 1799. gadā Tidemanis tika pieņemts ērģelniķa amatā Rīgas Sv. Jēzus baznīcā, kur viņš strādājis līdz 1806. gadam (Rudolph 1890: 245). Iespējams, ka Teodors Tidemanis bija plašāk pazīstams Lietuvā. Jau 1801. gadā tapa 10 balsu ērģeles Pašušvas (*Pašušvys*) Visu Svēto baznīcā (Radvilišķu rajonā) un 1804. gadā – 6 balsu ērģeles Kiduļu (*Kiduliai*) pilsētas Kaimēļu Sv. Erceņģeļa Miķeļa baznīcā Šaķu (*Šakiai*) rajonā.⁴⁶ Savukārt viņa dēls Johans Teodors Tidemanis (*Johann Theodor Tiedemann*) turpināja tēva amatu, aktīvi darbojoties Kurzemes guberņā.

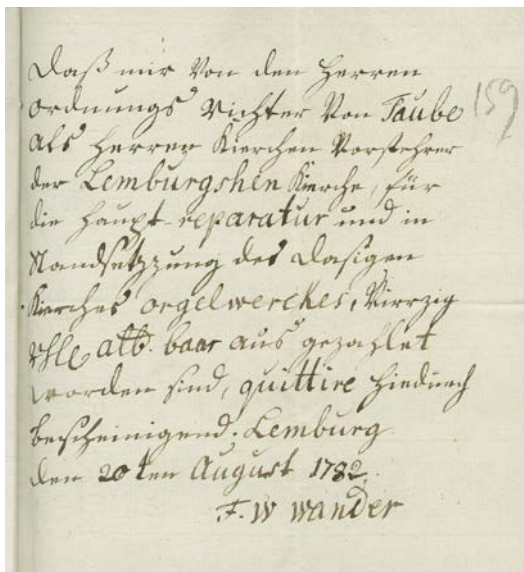
Arhīvu dokumentos ir atrastas ziņas arī par citiem ērģelbūvētājiem, kuriem nav tiešas piesaistes konkrētiem mūzikas instrumentiem Vidzemes baznīcās. Ērģelmeistars **Frīdrihs Vilhelms Vanders** (*Friedrich Wilhelm Wander*, dzimis ap 1733. gadu) (Rudolph 1890: 257) vismaz divas reizes – 1782. gadā par 40 Alberta dālderiem un 1786. gadā par 10 Alberta dālderiem – remontējis ērģeles Mālpils baznīcā (LNA/LVVA 238-1-16: 159, 232–233). Rodas jautājums, vai Vanders būtu arī būvējis ērģeles šim dievnamam. Tiešu ziņu diemžēl nav, un līdz šim vēl nav izdevies atrast tam apstiprinājumu. Zināms, ka Vanders sākotnēji darbojies Jelgavā, vismaz jau no 1759. gada (Campe 1951: 296). Mūzikas vēsturniece Zane Gailīte izpētījusi, ka ērģeļu un citu instrumentu meistars F. V. Vanders darbojies Rīgā no 1779. gada līdz 1796. gadam, diemžēl neraksturojot plašāk viņa aktivitātes šajā jomā (Gailīte 2003: 317). 1796. gadā Vanders par 43 dālderiem remontējis ērģeles Rīgas Reformātu baznīcā (*Chronik der deutsch-reformierten Gemeinde*

44 Skat. nākamo atsauci.

45 Vārds "Schaff" primāri daudz lietots ar nozīmi "trauks" (parasti tāds, kas izgrebts no koka), "toveris", "bļoda", "kubls bez osām" šķidruma uzglabāšanai. Brāļu Grimmu sastādītajā vācu valodas vārdnīcā (*Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*, Bd. 14, 1893: 2013) norādīts, ka vārds ienācis aprītē jau viduslaikos un īpaši Ziemeļvācijas reģionos. Tomēr pastāv tulkojamo versiju dažādība. Uz to norāda jau Grimmu vārdnīca, bet apstiprinājumu var atrast ievērojamā vācu lingvīsta Volkfanga Pfeifera (*Wolfgang Pfeifer*, 1922–2020) izstrādātajā vārdnīcā *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen* ("Vācu valodas etimoloģiskā vārdnīca", 1993), kur vārds "Schaff" norādīts saistībā ar viduslejasvācu, tāpat arī holandiešu vārdu "schap" – "skapis", "skapītis", arī "sienas skapja plaukts" u. tml.; sk. "Schaff", in *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*, <https://www.dwds.de> (skatīts 29.11.2022.). – Sastādītājas piezīme.

46 Sk. <https://www.vargonai.com/meistrai/tiedemann-theodor-sr/> (sk. 25.07.2022.).

in Riga 1933: 107; Campe 1951: 160). Un tomēr – Rīgā šis ērģeļu un citu instrumentu meistars darbojies vēl 1799. gadā, pārdodot “pilnvērtīgas” klavieres (“vollständiges Clavier”) par zemu cenu ([Anonym], *Rigasche Anzeigen* 26.12.1799).

4. attēls. Ērģeļbūvētāja F. V. Vadera pašrocīgi parakstīts apliecinājums, ka par ērģeļu remontēšanu Mālpils baznīcā viņš saņēmis atlīdzību – 40 Alberta dālderu skaidrā naudā – no Mālpils draudzes priekšnieka Frīdriha Vilhelma fon Taubes 1782. gada 20. augustā (LNA/LVVA 238-1-16: 159).

47

Abu pēdējo mazāk zināmo ērģeļbūvētāju uzvārdi – Vanders un Tīdemanis – vēl lasāmi Morica Rūdolda leksikonā, taču ir arī tādi meistari, kuri šķiet pavisam aizmirsti. Burtniekos 18. gadsimta 60. gadu sākumā dzīvoja ērģeļu būvētājs **Johans Gotfrīds Neslers/Nesels** (*Johann Gottfried Nessler/Nessel*)⁴⁷. Viņš 1761. un 1762. gadā apmeklējis dievkalpojumu vietējā baznīcā un piedalījies arī vietējā skolmeistara dēla kristībās (LNA/LVVA 235-3-25: 19, 42). Iespējams, ka viņš īsu laiku veica ērģelnieka pienākumus šajā draudzē. Līdz šim nav izdevies atrast kādu apstiprinājumu šai varbūtībai. Arhitektūras vēsturnieks Pauls Kampe atradis ziņas par ērģeļbūvētāju Nestelu (*Nestel*), kurš 1760. gadā esot par 84 valsts dālderiem un 43 grašiem remontējis ērģeles Rūjienas baznīcā (Campe 1951: 297). Visticamāk, ka tas varētu būt tas pats meistars Neslers vai Nesels, kurš šajā laikā darbojās netālu esošajā Burtnieku draudzē.

Mālpils baznīcā ērģeles labojis ne vien Frīdrihs Vilhelms Vanders, bet 1802. gadā arī **Augusts Hildebrants** (*August Hildebrandt*), kuram vietējā draudze par darbu samaksājusi 35 valsts dālderus (LNA/LVVA 238-1-342: 3). Zināms, ka jau ap 1792. gadu ērģeļu un citu mūzikas instrumentu būvētājs Augusts Hildebrants ieradies Rīgā, piedāvājot nopirkt klavieres, kas būvētas no mahagona koka. Pilsētā Hildebranta mūzikas instrumentu darbnīca darbojās apmēram līdz 1808. gadam, kā to apliecina sludinājumu publikācijas vietējā laikrakstā ([Anonym], *Rigische Anzeigen* 02.08.1792; [Anonym], *Rigasche Anzeigen* 27.01.1808).

47 Avotā par vienu un to pašu personu ir divi nedaudz atšķirīgi uzvārda pieraksti, līdz ar to nav skaidrs, kurš no abiem būtu īstais.

18. gadsimta beigās Valmierā dzīvoja un, iespējams, arī aktīvi darbojās ērģeļu un mūzikas instrumentu būvētājs **Pēters Vilhelms Šteins** (*Peter Wilhelm Stein*), kurš 1785. gadā piedalījies Veselavas muižas kurpnieka dēla kristībās Raunas baznīcā (LNA/LVVA 235-3-198: 29). Vēl jānoskaidro, vai viņš būtu bijis pazīstamā ērģeļbūvētāja Johana Andreasa Šteina brālis.

Interesanti, ka Valmierā darbojās vēl viens ērģeļbūvētājs, arī citu instrumentu būvētājs – **Karls Gotfrīds Naks** (*Carl Gottfried Nack/Neck*, ap 1749–1818) (LNA/LVVA 77-14-114: 4). Viņa vārds ir atklājums, jo līdz šim tas literatūrā nav pieminēts. Tāpat vēl nav arī zināms, kurām baznīcām viņš varēja būvēt ērģeles. Par viņa dzīvi Valmieras pilsētā vismaz no 1791. gada līdz 1818. gadam liecina ieraksti gan pilsētas iedzīvotāju – nodokļu maksātāju – sarakstos, gan Sv. Sīmaņa draudzes metriku grāmatā, kur pieminēts, ka ērģeļbūvētājs Naks piedalījies dievkalpojumos, gājis pie dievgalda. 1791. gadā viņš salaulājās ar Johannu Doroteju, dzimušu Dālbergu, un pēc pāris gadiem, 1793. gadā abiem piedzima dēls (LNA/LVVA 77-14-118: 22; 2728-1-541: 239–241). 1791. gadā Naks reklamēja savu mūzikas instrumentu darbnīcu, presē publicējot ziņojumus, ka par zemām cenām būvē ērģeles (*Orgel*), klavieres (*Fortepianos*) un taustiņinstrumentus (*Claviere*) ([Anonym], *Rigische Anzeigen* 01.09.1791; [Anonym], *Rigische Anzeigen* 15.09.1791). Savukārt 1797. gada septembrī Naks remontējis Lugažu baznīcas ērģeles, un par šo darbu Lugažu muižas īpašnieks, Karls Johans barons fon Vrangels⁴⁸ viņam samaksājis 100 rubļus (LNA/LVVA 6999-1-310: 67). 1818. gadā ērģeļbūves meistars Karls Gotfrīds Naks nomira aptuveni 60 gadu vecumā Valmierā (LNA/LVVA 235-3-242: 190).

Arī latviešu zemnieku vidū netrūka talantu mūzikas instrumentu būvēšanā, kas īpaši izpaudās 19. gadsimtā (Grauzdiņa 1987: 57–58). Tā, piemēram, 18. gadsimta 80. gadu sākumā Skultes draudzes skolmeistars **Miķelis Gailis**⁴⁹ pašmācības ceļā uzbūvējis ērģeļpozitīvu un pats spēlējis uz tā dievkalpojumu laikā. Viņš pratis arī vairākus citus amatus – labot pulksteņus, veikt galdnieka (dišlera) darbus. Vietējais mācītājs Arnolds Gotlībs Vellīgs⁵⁰ esot izvaicājis skolmeistaru, kā viņš iemācījis ērģeles taisīt, un saņēmis sekojošu atbildi:

“It tāpat [...] kā citus darbus, ko es drusku protu, izlūkodams un jautādams. Pie vienām ērģelēm ticis, es nebiju mierā, kamēr es zināju, kā tas un kā tas, un nu es pats sāku lūkot tādu lietu pataisīt. Iesākumā tas negribēja izdoties, bet galā tak Dievs palīdzēja, ka gatavas palika.” (Vellīgs, *Latviešu Avīzes* 04.04.1829.)

48 Karls Johans fon Vrangels (*Carl Johann von Wrangel*, 1725–1798), Lugažu muižas īpašnieks no 1742. gada līdz 1798. gadam, bijis arī Lugažu draudzes priekšnieks (LNA/LVVA 235-3-168: 90; Hagemester 1836: 293; https://www.adelsvapen.com/genealogi/Wrangel_af_Ludenhof_nr_55#TAB_5 (skatīts 10.10.2022.)).

49 Miķelis Gailis (1749–1827), Skultes muižas dzimtzemnieks, vēlāk draudzes skolmeistars un ērģelnieks no 1782. gada līdz 1810. gadam. Uzvārdu ieguvis 1826. gadā. Precējies ar Annu, ģimenē bija trīs bērni, no kuriem vecākais dēls, Pēteris Gailis (1790–pirms 1834) no sirmā tēva pārņēma skolmeistara amatu turpat Skultes draudzē (ap 1826. gadu) un pēc Pētera nāves pienākumus turpināja jaunākais dēls Jānis Gailis (dz. 1796. gadā) (LNA/LVVA 4287-1-8: 78; 4287-1-9: 46; 199-1-6: 45, 140, 149, 259, 408, 570).

50 Arnolds Gotlībs Vellīgs (*Arnold Gottlieb Wellig*, 1778–1864), luterāņu draudzes mācītājs Alojā (1812–1816), Liepupē un Skultē (1816–1855) (Napiersky 1843: 51-52; <https://bbld.de/0000000433511755> (sk. 08.02.2023.)).

Miķeli Gaili piemin arī Garlībs Merķelis⁵¹ savā grāmatā *Latvieši (Die Letten)*, aprakstot, ka šīs ērģeles esot bijušas ar koka stabulēm (Merkel 1800: 48; Recke und Napiersky 1829: 8; Johansons 2011: 524; Šarkovska-Liepiņa 2022: 110–111).

5. attēls. Ērģelnieks pie ērģelpozitīva baznīcas luktā (Dilherr [1663]: 308).

Noslēgums

Pētījuma laikā izkristalizējās divi tēmas turpmākās izziņas virzieni. Pirmkārt, jāturpina detalizēti pētījumi par ērģelpozitīviem, to veidiem un vērtību, kā arī par to vietu baznīcas interjerā un, otrkārt, jāvāc ziņas par cilvēkiem, kuri bijuši cieši saistīti ar šo mūzikas instrumentu būvi un remontēšanu, kā arī ar to iegādāšanu un dāvināšanu baznīcām. Abas minētās tēmas attiecas uz 16.–19. gadsimtu un ir vēl maz pētītas Latvijas kultūras (īpaši mūzikas) vēsturē.

Pēc Lielā Ziemeļu kara, 18. gadsimta otrajā pusē, apmēram trešajā daļā no visām Vidzemes draudzēm bija pieejams lielāks vai mazāks ērģelpozitīvs, kuru spēlēja ērģelnieks, lielākoties arī sava laika skolotājs jeb skolmeistars. Saistībā ar ērģelēm visvairāk ziņu iegūts no arhīvu dokumentiem par baznīcām Alojā, Burtņiekos, Dolē, Ēvelē, Mālpilī, Nītaurē, Raunā, Rūjienā, Skultē, Smiltēnē, Valmierā un Vestienā.

51 Garlībs Helvīgs Merķelis (*Garlieb Helwig Merkel*, 1769–1850), vācbaltiešu rakstnieks, literatūrkritiķis un publicists.

Izpētot iepriekšminēto draudžu dokumentus, secināts, ka Vidzemes baznīcās parasti atradies neliels ērģeļpozitīvs ar dažiem – no pieciem līdz astoņiem – reģistriem. Dažos dievnamos tika gādātas arī lielākas ērģeles ar lielāku reģistru skaitu, kā tas bija Valmierā (1780. gadā būvētas ērģeles ar 14 reģistriem) un Rūjienā (1754. gadā dokumentos pieminētais pozitīvs ar 10 reģistriem un 1790. gadā iegādātās ērģeles ar 16 reģistriem). Par ērģeļu prospektu māksliniecisko apdari saglabājies ļoti maz ziņu. Zināms, ka 1754. gadā pieminētās Rūjienas baznīcas ērģeles bijušas krāšņi greznotas arī vairākām alegoriskām, kokā grieztām figūrām (piemēram, eņģeļi, Saturns, Potifara sieva un Jāzeps, smilšu pulkstenis, galvaskauss, spogulis u.c.) un tās aprakstītas ar īsām frāzēm latīņu valodā. Vēl viens ērģeļpozitīvs bija rotāts ar kokā grieztām figūrām un ģerboņa vairogu, kas bija krāsoti ar zeltu, un šis mūzikas instruments 1780. gadā tika iesvētīts Burtnieku baznīcā.

Interesanti ir tas, kā tika greznotas ērģeļu luktas jeb balkoni, kuros bija novietoti ērģeļpozitīvi. Zināms, ka vismaz divās baznīcās šīs luktas mirdzēja zilos un zeltītos toņos: Alojā 1757. gadā un Burtniekos 1780. gadā. Dažkārt šie balkoni bija papildināti ar divpadsmit apustuļu jeb Jēzus Kristus izraudzīto mācekļu atainojumu gleznojumos (Rūjienā 1754. gadā un Valmierā 1780. gadā).

Apkopojot faktus par ērģeļpozitīviem Vidzemes baznīcās, rakstītajos avotos paretam konstatētas ziņas arī par to pircējiem un dāvinātājiem, kas parasti bija draudžu patroni. Citviet ērģeles gādāja visa draudze. Vērā ņemami ir fakti gan par Doles draudzes ērģelēm, ko baznīcai dāvinājis brīvlaistais latvietis Juris Stabiņš, gan arī par Skultes muižas zemnieka, vēlāk draudzes skolmeistara Miķeļa Gaiļa pašgatavotajām ērģelītēm, kas arī tika izmantotas dievkalpojumu vajadzībām Skultes baznīcā.

Rakstītajos avotos paretam atrodami arī ērģeļu būvētāju un labotāju vārdi. Kā nozīmīgākie atzīmējami vismaz trīs ērģeļbūvētāji: viens no pazīstamākajiem ērģeļbūves meistariem Baltijas jūras reģionā Heinrihs Andreass Koncijs (1708–1795), kurš Vidzemes teritorijā būvējis ērģeles Valmierā (1780) un Cēsīs (1787), viņa znots Johans Andreass Šteins (1752–1821), kurš arī piedalījās ērģeļu būvē Valmierā un Cēsīs, bet pats būvējis arī Ēvelē (1788) un vairākās baznīcās mūsdienu Igaunijas teritorijā. Kā trešais ērģeļmeistars būtu minams Teodors Tidemanis, kurš darbojies Rīgā, bet viņa būvētās ērģeles 1792./1799. gadā iegādājās Nītaures draudze.

Pētījums iedvesmoja nākotnē izzināt Valmieru kā nozīmīgu ērģeļbūves centru Vidzemes latviešu daļā 18. gadsimta otrajā pusē. Tur darbojās Heinrihs Andreass Koncijs un Johans Andreass Šteins, kā arī mazāk zināmie vai pat aizmirstie ērģeļu un citu mūzikas instrumentu būvētāji Pēters Vilhelms Šteins un Karls Gotfrīds Naks.

Pagaidām trūkst plašāku ziņu par pārējiem vēsturiskajos dokumentos pieminētajiem ērģeļbūvētājiem, kā arī nav vēl izzināts, kurām baznīcām viņi būvējuši ērģeles. Nepieciešama padziļināta saglabājušos baznīcu dokumentu izpēte gan Latvijas Valsts vēstures arhīvā, gan arī citās atmiņu institūcijās Latvijā un ārvalstīs. Tādējādi ir cerība iegūt plašākas ziņas ne vien par ērģeļbūvētājiem Vidzemē, bet arī par pašiem ērģeļpozitīviem Vidzemes baznīcās 18. gadsimtā.

BIBLIOGRĀFIJA

AVOTI

Nepublicētie avoti

Latvijas Nacionālais arhīvs/ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA/LVVA)

77. fonds – *Vidzemes guberņas Kamerālvalde, 1722–1918:*

77-14-97: 1800. gadā Cēsīs uzskaitīto pilsoņu u. c. nodokļu maksātāju saraksts;

77-14-112: Valmierā 1782. gada revīzijā uzskaitīto ģimeņu saraksts;

77-14-114: Valmierā 1811. gada revīzijā uzskaitīto pilsoņu saraksti;

77-14-118: Valmierā 1816. gada revīzijā uzskaitīto ģimeņu saraksti.

199. fonds – *Vidzemes revīziju saraksti, 1782–1917:*

199-1-6: Rīgas apriņķa Skultes privātmuižas revīziju saraksti, 1795–1857.

233. fonds – *Vidzemes konsistorija, 1519–1922:*

233-1-451: Nītaure: dažādi dokumenti, 1671–1821;

233-1-484: Ēvele: dažādi dokumenti, 1704–1821;

233-1-485: Valmiera: dažādi dokumenti, 1704–1831;

233-4-1106: Rīgas apriņķa draudžu vizitāciju protokoli, 1765–1768;

233-4-1107: Cēsu apriņķa draudžu vizitāciju protokoli, 1766–1768;

233-4-1108: Cēsu apriņķa draudžu vizitāciju protokoli, 1773–1775.

234. fonds – *Vidzemes baznīcu vizitāciju protokoli, 1641–1892:*

234-1-13: Kokneses apriņķa draudžu vizitāciju protokoli, 1731–1732;

234-1-14: Rīgas apriņķa draudžu vizitāciju protokoli, 1739;

234-1-16: Raunas draudzes vizitācijas protokols, 1740;

234-1-35: Vidzemes draudžu vizitāciju protokoli, 1725–1726;

234-1-49: Rīgas apriņķa draudžu vizitāciju protokoli, 1775–1780.

235. fonds – *Latvijas evaņģēliski luterisko draudžu baznīcu grāmatas, 1608–1972:*

235-3-9: Alojās vācu draudzes metriku grāmata, 1693–1833;

235-3-17: Āraišu draudzes metriku grāmata, 1801–1834;

235-3-20: Bērzaunes vācu draudzes metriku grāmata, 1757–1830;

235-3-25: Burtnieku vācu draudzes metriku grāmata, 1746–1833;

235-3-64: Doles latviešu un vācu draudzes metriku grāmata, 1702–1760;

235-3-80: Ēveles vācu draudzes metriku grāmata, 1765–1833;

235-3-168: Lugažu vācu draudzes metriku grāmata, 1739–1833;

235-3-175: Mālpils draudzes metriku grāmata, 1749–1833;
235-3-180: Nītaures vācu draudzes metriku grāmata, 1785–1825;
235-3-192: Raunas draudzes metriku grāmata, 1666–1740;
235-3-194: Raunas draudzes metriku grāmata, 1700–1740;
235-3-198: Raunas vācu draudzes metriku grāmata, 1741–1833;
235-3-209: Smiltenes vācu draudzes metriku grāmata, 1693–1833;
235-3-237: Valmieras draudzes metriku grāmata, 1773–1781;
235-3-238: Valmieras draudzes metriku grāmata, 1782–1797;
235-3-242: Valmieras draudzes metriku grāmata, 1807–1822;
235-3-252: Vestienas vācu draudzes metriku grāmata, 1730–1833;
235-5-16: Izraksti no Rūjienas vācu draudzes metriku grāmatas, 1688–1833.

238. fonds – *Rīgas-Valmieras baznīcu virspriekšnieks, 1714–1918:*

238-1-16: Mālpils draudzes rēķini un skolas lietas, 1729–1786;
238-1-44: Rūjienas draudzes rēķini, 1726–1739, 1755–1794;
238-1-70: Burtnieku draudzes rēķini, 1761–1798;
238-1-342: Mālpils draudzes rēķini, 1801–1826.

2728. fonds – *Latvijas baznīcu iestāžu dokumenti, 1562–1940:*

2728-1-534: Alojās vācu draudzes 17.–19. gadsimta draudzes locekļu kartotēka;
2728-1-541: Valmieras vācu draudzes locekļu kartotēka, 1718–1833.

3142. fonds – *[Rīgas] Sv. Jēkaba baznīca, 1522–1940:*

3142-1-16: Rīgas Sv. Jēkaba vācu draudzes metriku grāmata, 1751–1789;
3142-1-19: Rīgas Sv. Jēkaba vācu draudzes metriku grāmata, 1811–1828.

4287. fonds – *Liepupes evaņģēliski luteriskā draudze, 1753–1982:*

4287-1-8: Liepupes un Skultes latviešu draudzes locekļu reģistrs, 1787–1793;
4287-1-9: Liepupes un Skultes latviešu draudzes locekļu reģistrs, 1804–1805.

6999. fonds – *Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas muižu dokumenti, 1516–1939:*

6999-12-18: Cēsu mācītājmuiža: sarakste par baznīcas remontu, mūrnieku darbiem u.c., 1685–1763;
6999-1-310: Lugažu mācītājmuiža: draudzes rēķini, 1752–1798.

Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa (LUAB RRGN)

Brotze, Johann Christoph. *Sammlung verschiedner Liefländischer Monumente, Prospecte, Münzen, Wapen etc.*

Bd. I, Bl. 156: [Hermann von Fromhold; die Stammtafel], R 4962;

Bd. IV, Bl. 149: Die Ruiensche Kirche 1790 [Gustav Bergmann; die Ansicht], R 4965.

PERIODIKA

[Anonym]. Personen, die ihre Dienste anbieten. *Rigische Anzeigen*, Nr. 53, 31.12.1778, 421.

[Anonym]. Sachen, die zu verkaufen sind. *Rigische Anzeigen*, Nr. 14, 09.04.1790, 128.

[Anonym]. Sachen, die zu verkaufen sind. *Rigische Anzeigen*, Nr. 18, 06.05.1790, 174.

[Anonym]. Sachen, die zu verkaufen sind. *Rigische Anzeigen*, Nr. 30, 29.07.1790, 297–298.

[Anonym]. Sachen, die zu verkaufen sind. *Rigische Anzeigen*, Nr. 35, 01.09.1791, 339.

[Anonym]. Sachen, die zu verkaufen sind. *Rigische Anzeigen*, Nr. 37, 15.09.1791, 358.

[Anonym]. Sachen, die zu verkaufen sind. *Rigische Anzeigen*, Nr. 31, 02.08.1792, 299.

[Anonym]. Bekanntmachungen. *Rigische Anzeigen*, Nr. 16, 16.04.1795, 145–146.

[Anonym]. Sachen, die zu verkaufen sind. *Rigasche Anzeigen*, Nr. 37, 14.09.1797, 409.

[Anonym]. Sachen, die zu verkaufen. *Rigasche Anzeigen*, Nr. 52 (Beylage), 26.12.1799, 631.

[Anonym]. Bekanntmachungen. *Rigasche Anzeigen*, Nr. 4, 27.01.1808, 6.

[Anonym]. Gerichtliche Bekanntmachungen. *Rigasche Anzeigen*, Nr. 40, 02.10.1816, 4.

Kalējs, A[ivars]. Valmiera un ērģeles. *Liesma*, Nr. 82, 27.05.1983., 3.

–r. Die Orgel der Domkirche in Riga. *Rigasche Stadtblätter*, Nr. 18, 05.05.1883, 137–144.

Vellīgs, A[rnolds Gustavs]. Kas no sirds ko laba grib mācīties, tas arī ar Dieva palīgu ko laba izmācīsies. *Latviešu Avīzes*, Nr. 14, 04.04.1829., 3–5.

LITERATŪRA

Adamovičs, Ludvīgs (1933). *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740*. Rīga: Ģenerālkomisija Latvijas Vidusskolu Skolotāju Kooperatīvā.

Adelsvapens genealogi (Muižnieku dzimtu ģenealoģija zviedru valodā). <https://www.adelsvapen.com/genealogi>

Anrep, Gabriel (1861). *Svenska adelns ättar-taflor*. Afdelning 2. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner, Kongl. Boktryckare.

Baltiņš, Jānis (2002). Rennes dzimtas un īpašumu vēsture Kurzemē un Lietuvā. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 2, 49–85.

Bergmann, Gustav (1776). *Geschichte von Livland: nach Bossuetischer Art entworfen*. Leipzig: im Schwickertschen Verlage.

Bērents, Pauls (1927). *Āraišu baznīca un draudze savā 700 gadu gaitā*. Cēsis: K. Dūnis grāmatu spiestuve.

Campe, Paul (1951). *Lexikon liv- und kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400–1850*. Band 2. Stockholm: [o. V.].

Chronik der deutsch-reformierten Gemeinde in Riga (1933). Hrsg. von Rudolf Abramowski. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Daija, Pauls. Gustavs fon Bergmanis. *Nacionālā enciklopēdija*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/98538-Gustavs-fon-Bergmanis> (sk. 15.10.2022.).

Deutschbaltisches biographisches Lexikon digital 1710–1960. www.bbld.de

Dilherr, Johann Michael ([ca 1663]). *Heilig-Epistolischer Bericht, Licht, Geleit, und Freund, das Ist Emblematische Furstllung der Heiligen Sonn-und Festtaglichen Episteln*. [S. 1.].

Dišlere, Inta (2002–2003). Tukums 18. gadsimtā: cilvēki, ēkas, notikumi. *Tukuma novada kultūrvēsture*, VI. Rakstu krājums. Sast. Agrita Ozola. [Tukums]: Tukuma muzejs, 21–48.

Ducmane, Kristīne, un Ēvalds Vēciņš (1995). *Nauda Latvijā = Coins and Banknotes in Latvia = Geld in Lettland = Denežnye znaki v Latvii*. Rīga: Latvijas Banka.

Dzenītis, Mikus (2014). *Liepājas Trīsvienības baznīcas ērģeļu būvvēsture arhīvu dokumentos, periodikā un iespieddarbos*. <http://trīsvienibasfonds.lelb.lv/?&s=1234980811&fu=e&id=1415712656&ln=lv> (sk. 15.10.2022.).

Fiseisky, Alexander (2004). Die Geschichte der Orgel in Lettland. *Acta Organologica* 28, Band 28, 11–36.

Fiseisky, Alexander (2008). A History of the Organ in Estonia. *The Diapason*, Nr. 7, 25–29. <https://www.thediapason.com/sites/thediapason/files/webDiapJuly08p25-29.pdf> (sk. 15.10.2022.).

Gailīte, Zane (2003). *Par Rīgas mūziku un kumēdiņu spēli*. Rīga: Pētergailis.

Grauzdiņa, Ilma (1987). *Tūkstoš mēlēm ērģeles spēlē jeb Grāmata par Latvijas ērģeļu būvētājiem, spēlētājiem, instrumentiem un mūziku*. Rīga: Liesma.

Grosmāne, Elita (1999). Rīgas Sv. Jēkaba baznīcas ērģeļu prospekts un Heinriha Andreasa Konciusa ierašanās Latvijā (H. A. Konciusa vēstules Valdas Kvaskovas norakstā un tulkojumā). *Letonica*, Nr. 3, 94–124.

Hagemester, Heinrich von (1836). *Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands*. Theil 1. Riga: Eduard Frantzen's Buchhandlung.

Hupel, August Wilhelm (1774). *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehtland*. Bd. 1. Riga: zu finden bey Johann Friedrich Hartknoch.

Istoriniai Lietuvos vargonai (Lietuvas vēsturiskās ērģeles, katalogs). <https://www.vargonai.com>

Jakovļeva, Mārīte, un Austra Mieriņa (1999). Robežas un administratīvais iedalījums Latvijas teritorijā 18. gs. *Latvijas zemju robežas 1000 gados*. Sast. Andris Caune. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 131–146.

Johansons, Andrejs (2011). *Latvijas kultūras vēsture 1710–1800*. Rīga: Jumava.

Kalnačs, Jānis (2010). *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Valmieras rajonā*. Rīga: Neputns.

Kampe, Pauls (1937). *Baznīcu celtniecība Vidzemē zviedru valdības pēdējos piecdesmit gados (1660–1710)*. Rīga: Latvijas Universitāte.

Kihelkonna kogudus (Kihelkonnas luterāņu draudze Igaunijā). <https://www.kihelkonnakogudus.ee/>

Larsson, Lars Olof (Hg.) (2003). Contius-Briefe: Die Korrespondenz zwischen Heinrich Friedrich Heerwagen, Pastor der Jakobi-Kirche in Riga, und dem Orgelbauer Heinrich Andreas Contius. *Studien zur Kunstgeschichte im Baltikum: Homburger Gespräche 1999–2001*. Heft 18. Kiel: Martin-Carl-Adolf-Böckler-Stiftung, 147–199.

Latvijas ērģeļu katalogs. http://www.music.lv/lek/index_lv.htm

Lepnurm, Hugo (1971). *Oreli ja orelimuusika ajaloost*. Tallinn: Eesti Raamat.

Merkel, Garlieb Helwig (1800). *Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts: ein Beytrag zur Völker- und Menschenkunde*. Zweite verbesserte Auflage. Leipzig: Gräff.

Napiersky, Karl Eduard (1843). *Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland*. H. 1: *Livländische Kirchen- und Prediger-Matrikel*. Rīga: Druck und Verlag von W. F. Häcker.

Ozola, Agrita (2005). *Tukums. Vecpilsēta. Ielas un nami, to iedzīvotāji*. [Tukums]: Tukuma muzejs.

Pauloviča, Ieva (2016). Vidzemes landrāts Gustavs Vilhelms fon Taube. *Kultūrvēstures avoti un Mālpils novads*. Sast. Ieva Pauloviča. Mālpils: Mālpils novada dome, 101–114.

Pauloviča, Ieva (2019). Mūzika mazpilsētu luteriskajās baznīcās Vidzemē 17. gadsimta otrajā pusē. *Mūzikas akadēmijas raksti XVI*. Sast. Lolita Fūrmane. Rīga: Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija, 92–112.

Plētiens, Edgars, un Ieva Plētienā (2021). *Raunas pils*. Rīga: Jumava

Recke, Johann Friedrich von, und Karl Eduard Napiersky (1829). *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Estland, Kurland*. Bd. 2: G–K. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn.

Rudolph, Moritz (1890). *Rigaer Theater- und Tonkünstler-Lexikon: nebst Geschichte des Rigaer Theaters und der Musikalischen Gesellschaft*. Erster Theil. Riga: Kommissions-Verlag von N. Kymmell.

Sloka, Lauma (1925–1927). *Vidzemes draudžu hronikas*. 1.–3. daļa. Rīga: Valsts arhīva izdevums.

Straube, Gvido (2000). *Latvijas brāļu draudzes diārijs: (jaunākais noraksts) jeb Hernhūtiešu brāļu draudzes vēsture Latvijā*. Rīga: N.I.M.S.

Šarkovska-Liepiņa, Ilze (2022). Contribution of the Latvian Brethren congregations to the musical culture of the 18th century: preliminary research results, basic research directions and perspectives. *Letonica*, Nr. 46, 102–119.

Transehe-Roseneck, Astaf von (1929). *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Theil Livland*. Band 1. Görlitz: C. A. Starke.

Vidzemes bruņniecība un Latvija: izstādes katalogs. Livländische Ritterschaft und Lettland: Ausstellungskatalog (2020). Sast. Vija Rozentāle un Pārsla Pētersone. [Cēsis]: Cēsu Kultūras un tūrisma centrs.

Walter, [Alfred Julius] (1873). *Die Wolmarsche Kirche: ein Vortrag gehalten*. Riga: Müllersche Buchdruckerei.